Otto Schneid
Papers

Script and Art

62152

58

ד"ר א. שנייד.

הכתב והאמנות.

השורות הבאות תטפלנה בכתב ובשאלות אמנותיות אחדות הקשורות לו. מטרתן כוונתה להיות הקדמה פרינציפיונית לאסתטיקה כללית של הכתב שטרם נכתבה.

הכתב ומוצאו מהתמונה.

כל מיני הכתבים הקיימים וכל שיטות של כתב הידועות לחקירה אפשר לפלג לשתי קבוצות ודיניהן מוגדרות שונים ושיטות [illegible] מתאוכנות: הכתב שסימניו במהותם תמונות, ומאידך גיסא הכתב במדרג מאותיות. טיפוס הכתבים שקדם בהתפתחות הוא בלי ספק הכתב בתמונות, שהגשמותיו המופתיות הן שיטות מצרים והמזרח הרחוק. בהוגלם לפי העיקרון בשגיהן כל סימן וסימן מושג, יהא זה ממשי, יהא זה מופשט. אך בשלב הדורות אמנם נתמרה מסרת פונטית שכרכה הגאים מסוימים ליחידות הכתב, אך בין התיקות האלה נמצאים אלמנטים קובעים להיגוי על בן צמיחי מלים. אולם עיקר מטרת ה„איד‍יאוגרמות" לפעול רק על עין הקורא ולהקנות לו מושגים. עיקרי תולדות האידיאוגרפיה די ברורים הם: תופעות הטבע ותופעות חיי החברה האנושית נרשמו בראשונה לפי רצון ה„כותב" וסגנון אחיד וציבורי התהווה רק לאט לאט. הכוח המניע שהביא להתגבשות היה הצורך, לרכז את התמונות המפורטות לקיצור האפשרי, והאמצעי העיקרי להשיגו היתה הפשטת הרישומים עד שלא נשאר מהם אלא תמצית. להבא ממשיכות התיבות להשתנות לפי תנאיה הטכניים של הכתיבה. בשלב הראשון של תולדות האידיאוגרפיה מופיעים סימנים כמעט משותפים למצרים ולסין והם מסמנים את עיקרי הטבע, כגון את השמש. יחודות הכתב המצרית והסינית מתרחקות זאת מזאת רק במשך התקופות ומן ההתחלות המשותפות לא נשארו אלא זכרונות מטושטשים.

ברם, כתבי התמונות מגשימים, בכללם מדרגה גבוהה, את התפתחותם הפנימית, העשירה ולמרות כל אפשרויותיהם הרוחניות המיוחדות, על המדרגה המקוננת מהם עומדים כתבי האותיות המחברים מיבה ומלה לאחוז של האלפ"בית. היוונים הפרקט"ם הידועים. אך גם האות בראשיתה האמונה בן האות הראשונה למשל של סדרי הא"ב' השמיים מצב אחד והיוונים והלטיניים מצב אחר הראשה הקדמונית כפר או שור הנושא על, ובמובן המפשט יותר מתבוון כנראה הסימן לדבר הכוח, רק השדק ורק הכמות (אלף). אבל זכרון הוראותיהן של האותיות נעלם מתודעת הדורות ורק להרכבת יסודית ביחידה התיבה ובאמצעי להיגוי נשארו ופועלו האות.

ט

הוכנסו (ובתורת תמונות מיוחדות הוכנסו לתוכן) תאורים מצוירים. כן הותקנו אותיות מאלמנטים מסוגננים של תמונות, היינו מצפורים, דגים, ויתר חיות ולעתים אף מאנשים. בימי הביניים המפותחים נעלמו האותיות המורכבות כולן מדמויות כאלה ורק ראשי חיות נשארו בשמים כסיומי אותיות.

במודע לא הגיעו שני הגורמים לידי איחוד גמור. כי בדרך כלל התמונה היא היא השולטת ביחס האסתטי. בכל תולדותיו העשירות של ציור כתבי-יד המיוחדים הרי תפקידו האסתטי של הכתב זעיר. אמנם תיקוניו מחמירות את הטכסט, אבל את תכנו מביעה רק התמונה.

בימי עלית הדפוס והעיטור הגראפי, שהם ימי נעילת הספרים הכתובים וציוריהם לא נשתנה העקרון ביחס אפילו כלה.

לזמננו נמצא בכתבי-יד העבריים, הבדל דרוך לטובת הכתב ורגש פסח להתאמה בין וכין התמונה. הכתב מתחיל יותר ויותר לגרום ריגוש האסתטי. ייתכן, שבכך מתבטא יחסו המיוחד של עם הספר לתיבה, לדברים הכתובים שנמסרו ונגלו. ואולי פעלה אף מצוות לא תעשה היתה, שגם התמונה מצבה לא הגיעה לשלטון מוחלט; לעתים קרובות נמצאו בתקופות המופתיות של כתבי-יד העבריים מיקרוגראפיות צ"א תמונות או דוגמאות מקשטות, המורכבות כולן או ברובן מאותיות. אין זה אפילו מן הנמנע, שהתופעה הבינלאומית של המיקרוגראפיה, התהוותה בישראל באמצעי לסופרים לצאת ידי המצוה המסורתית.

חיבור התמונה ברוח הכתב.

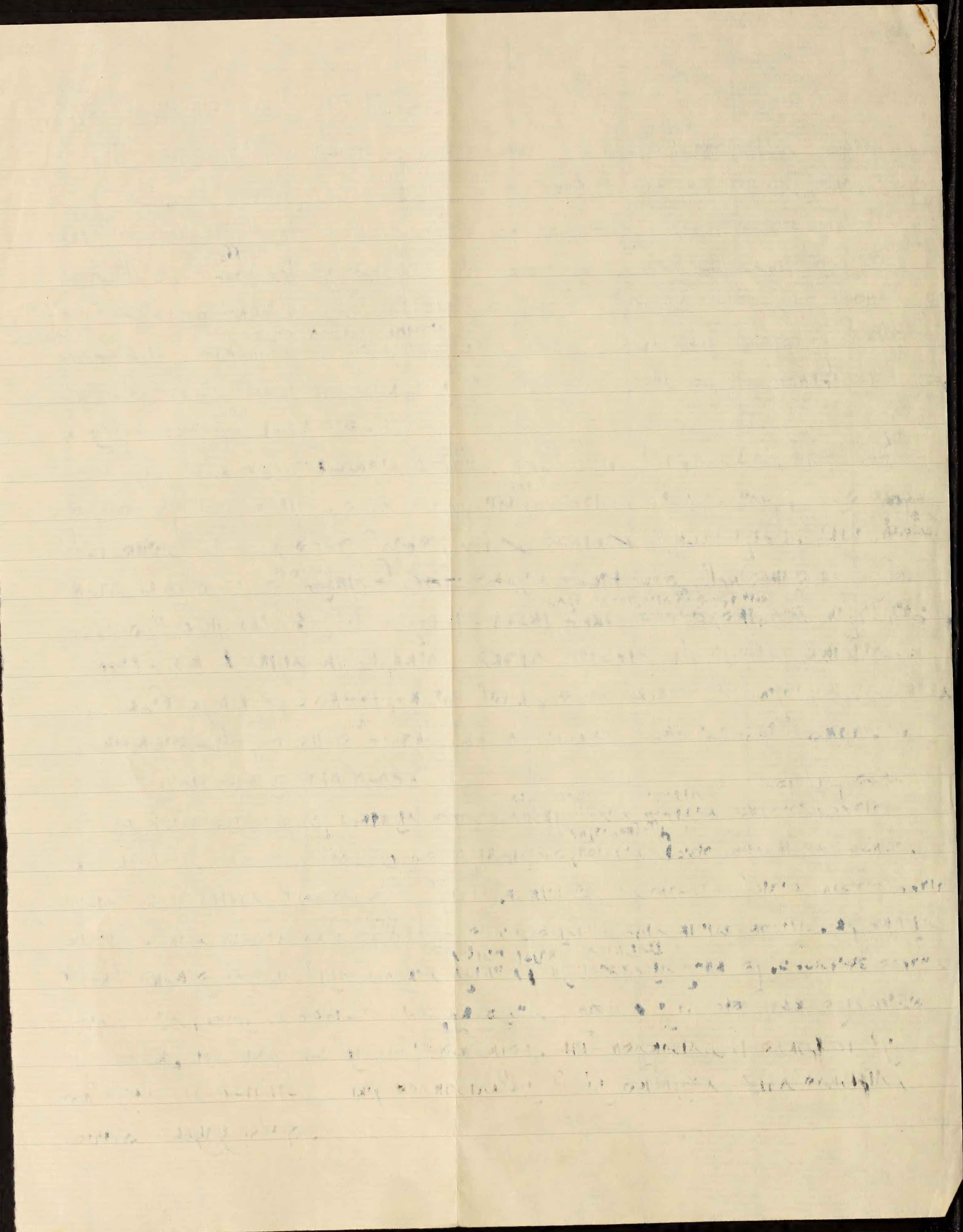
גם בציור הנוצרי העתיק ובאמנות המערבית נמצאו לעתים יצירות אופייניות שבהן נותן הכתב את אותותיו. האלמנטים שמהן נבנה הקומפוזיציה, מסודרים (במקרים הללו) לסידור בו סמאטי. יחידות החיבור מסודרות לשורות. דמויות ואנשים הערבים לטורים מזכירים בסדור אותיות. אולם תופעות כאלה הן בדרך האמנות הנוצרית פחות או יותר ארעיות. אך באמנות ישראל תמצאנה בתקופות שונות ובתנאים מגוונים שונים ונראה שאמנותם מניעותיה הן בכתבי-יד העבריים של ימי הביניים, דהיינו גם הספרדיים וגם באשכנזיים, מזה העקרון [illegible] הקומפוזיציה הלה להמצא, ואף בציור החדיש והמצאותיו. ואין התאחדותם של שני האלמנטים ביותר שאמנותו השונה.

הכתב כיצירה אמנותית.

אבל גם אחר כך התמונה ההרמונית חי בכתב עד היום. אך הציור האסתטי האפייני ליצירת האמנות המזרח־אסיאתית מיניהן הוריד בגבול התמונה לצורות הכתב. כולו דבק נקי, כי חשוב יותר תפקיד הצורה באמנות של הכתב דתרקויות הלוות האידיאוגרפיה אשר בתרקויות הלוות הכתב האותיות. בעיני הקהל בסין וביפאן שקולים בעיני הבקורת ובעיני הקהל גדולי הכתיבה האמנותית כנגד גדולי הציור. ודוקא יצירות הקליגרפיה הסינית והיפנית נרגיש את דופק הציור החיה. כברכו תהיה גם וכדרך המוסיקה לראי האמן אמנות הכתיבה תקיע את רגשותיו ואת כל אפיו של האמן. אך אין לה אגדה אולם ינוסף לה בתוך הציור הסיני והיפאני מצבו מושפע האמנות מריעה בידי הכתיבה לאסכולאותיה. בכל מהלך הקו, קוות כוחו ודרכו, מורגשת האחדות השטחה. כמו הפאליאוגראפיה, המצד המורגש לתלמוד הכתב לצורותיו, מקנה לנו בשקות אסתטיות לבעדצבה גם לכתבי האותיות, בין במזרח הרחוק ובין באירופה. לידי המדרגה העליונה דכתב בצורתו האסתטית של תגה האותיות ממילא הגיעו כנראה הקליגראפיקונים המושלמים, כלומר כספריהם הכתובים והכתב המונומנטלי המפואר את יצירות אדריכלותם מקיר ומחוץ. רק במרחק־מה אחריהם מגיעים של סופרי ישראל ונוטעי הכתב המקשט את בתי הכנסת, ובן אחריהם כל חוגים אמני הכתיבה המאה בין העמים הנוצריים של המזרח והמערב. לקליגרפיה האמנותית של הכתב הפונטי לקבו לא הגיעה אולי מתוך שכוחה המיוחד של כתיבתה הוא בהתאלגוה על התמונה.

היצירה המורכבת מכתב ומתמונה.

בדרכים שונים הלכה התפתחות היחס האסתטי בין הטכסט הכתוב ובין התמונה שבכתבי־יד המצוירים של העמים הנוצריים. מאז המאה הרביעית אפשר לתאר עקבות תולדותיהם, אבל במאות הראשונות אין בהם עדיין שום יחס אורגני בין שני האלמנטים האמנותיים. עיקרי הצורות העיקריות של אגודותיהם מוצאן כנראה מהמזרח הנוצרי בתקופות שהן גברה הצגת מלחמתו נגד התמונה, בהבהוה של עיטור האותיות, הראשיות הפרקים; בין הוגבלו והובלטו ולתוכן

Script and Art
(Chai-Ketav veha-omanut)

ד"ר א. שנ"צ :

הכתב והאמנות.

השורות הבאות תטפלנה בכתב ובשאלות אמנותיות אחדות הקשורות לו. מסה זו כוונתה להיות הקדמה פרינציפיונית לאסתטיקה כללית של הכתב, שטרם נכתבה.

הכתב ומוצאו מהתמונה.

את כל מיני הכתבים הקיימים ואת כל שיטות של כתב הידועות לחקירה אפשר לפלג לשתי קבוצות ובינ[י]הן מעברות שונים ושיטות מעורבות: הכתב שסימניו במהותם תמונות, ואידך גיסא הכתב המורכב מאותיות. טיפוס הכתבים שקדם בהתפתחות הוא בלי ספק הכתב בתמונות, שהגשמותיו האופייניות הן שיטות מצרים והמזרח הרחוק. לפי העקרון המונח בשרשן כל סימן וסימן מושג הוא, יהא זה ממש, יהא זה מפשט. אמנם בהשתלשלות הדורות נשמרה מסורת פונטית, שכרכה ביחידות הכתב הגאים מסוימים ואף בין התיבות האלה נמצאים אלמנטים בודדים המכוונים להיגוי, ועל כן צמיחי מלים אולם עצם מטרת ה"אידיאוגרמות" לפעול רק על עין הקורא ולהקנות לו מושגים סתם, מבלי לקשורם לצלילי מלים מסוימות. עיקרי תולדות האידיאוגרפיה די ברורים הם: תופעות הטבע ותופעות החברה האנושית נרשמו בראשונה לפי רצון ה"כותב" וסימנן אחיד וציבורי התהווה רק מעט מעט. הכוח המניע שהכריע בהתקדמותו היה הצורך, לרכז את התמונות המפורטות לקיצור האפשרי, והאמצעי העיקרי להשיגו היתה הפשטת הרישומים עד שלא נשארה מהם אלא תמצית הרומזת על מה שהיה עיקר העניין בעיני הכותב ובעיני בני דורו. להבא ממשיכות התיבות להשתנות, לכל לראש לפי תנאיה הטכניים של הכתיבה. בשלב הראשון של קורות האידיאוגרפיה מופיעים סימנים כמעט משותפים למצרים ולסין, והם מסמנים את עיקרי הטבע, כגון את השמש. יחידות הכתב המצריות והסיניות מתרחקות זאת מזאת רק במשך התקופות ומן ההתחלות המשותפות לא נשארו אלא זכרונות מעורפלים. ברם, כתבי התמונות בכללם מגשימים מדרגה קדומה, על אף ~~התפתחות הפנימית~~ התפתחותם הפנימית העשירה ולמרות כל אפשרויותיהם הרוחניות המיוחדות. על מדרגה מבוגרת ~~[illegible]~~ ממדרגתם עומדים כתבי האותיות המחברים תיבה ומלה לאחוז שלם והמצטיינים ביתרונות הפרקטיים הידועים.

אך גם האות ראשיתה מהתמונה. האות הראשונה למשל של סדרי הא"ב' השמיים מצד אחד והיווני והלטיני מצד אחר, הרי הוראתה הקדמונית פר או שור הנושא עול;

ובמובן המופשט יותר מתכוון כנראה הסימן לדבר רק הכוח, רק הצדק ורק האמת (אָלֶף). אבל זכרון הוראותיהן הישנות-הנושנות של האותיות נעלם מתודעת הדורות ורק עובדה יסודית להרכבת התיבה ובאמצעי להיגוי נשארה ופעולה האות.

הכתב כיצירה אמנותית.

אבל קשר אחר לתמונה הקדמונית חי בכתב עד היום. את הצורך האפייני ליצירת תופעות אסתטיות לכל מיניהן הורישה כביכול התמונה לצורות הכתב כולן. קשה להבין, כי חשוב יותר ומפליג תצורתו ~~האסתטית~~ האמנותית של הכתב בתרבויות בעלות האידיאוגרפיה מאשר בתרבויות בעלות הכתב שבאותיות. בסין וביפאן עולים בעיני הבקורת ובעיני הקהל גדולי הכתיבה האמנותית כנגד גדולי הציור. ודווקא בפני יצירות הקליגרפיה הסינית נרגיש את קרבת הציור החיה. כדרכו וכדרך המוסיקה ~~היתה~~ היתה גם אמנות הכתיבה לראי נאמן המביע את רגשותיו ואת כל אישיותו של האמן. נוסף לזה אין זה מקרה, שאף הציור הסיני והיפאני מצדו מושפע השפעה מכריעה בידי הכתיבה האמנותית לאסכולותיה. בכל מהלך הקו, בעליות מתחו וברדתו, מורגשת האחדות השכוחה ✗ ברם, הפליאוגרפיה, המדע המוקדש לתולדות צורות הכתב, מקנה לנו השגות אסתטיות ראויות ~~להערצה~~ להערצה גם בכתבי האותיות, בין במזרח הקרוב ובין באירופה. לידי המדרגה העליונה בתצורתו האסתטית של כתב האותיות ממילא הגיעו כנראה הקליגרפים המוסלמיים, כלומר סופריהם הכתובים ובכתב המונומנטלי המפאר את יצירות ארדיכלותם מבית ומחוץ. רק במרחק-מה אחריהם מקומם של סופרי ישראל וכותבי הכתב המקשט את בתי-הכנסת, וכן אחריהם ~~מקומם של~~ מקום כל אמני הכתיבה הגאה ~~ה~~שבעמים הנוצריים של המזרח והמערב. ולכל התפתחותו האמנותית של הכתב באופיו לבדו לא הגיעו כותבי אותיות אלו, אולי מתוך שכוחה המיוחד של כתיבתם הוא בהתמזגותה עם התמונה.

היצירה המורכבת מכתב ומתמונה.

בדרכים שונים הלכה התפתחות היחס האסתטי בין הטכסט הכתוב ובין התמונה שבכתבי-יד המצוירים של העמים הנוצריים. מאז המאה הרביעית אפשר לתור עקבות תולדותיהם, אבל במאות הראשונות אין בהם עדיין שום יחס אורגני בין שני האלמנטים האמנותיים. הצורות העיקריות של אגודותיהם מוצאן כנראה מהמזרח הנוצרי.

✗ להבנתה נזכר נא אף בהנחות הטכניות: גם מכשירי הציור והכתיבה משותפים הם ~~לשתי~~ לשתי האמנויות. כל אחת מורה ומדריכה את התלמיד לאחותה, ולא פעם קמו אמנים גדולים בשתיהן.

בתקופות שבהן גברה מלחמתה הדתית נגד התמונות, התהווה של עיטור האותיות שבראשי הפרקים; הן הוגדלו והודגשו ~~[illegible]~~ ובמקום תמונות מיוחדות הוכנסו לתוכן תאורים מצויירים. כן הורכבו תמונות מאלמנטים מסוגננים של תמונות, היינו מצפורים, דגים, ויותר חיות, ולעתים אף מאנשים. בימי הביניים המאוחרים נעלמו האותיות המורכבות כולן מדמויות כאלה, ורק ראשי חיות נשארו פעמים כסיומי אותיות.

במערב לא הגיעו שני הגורמים לידי איחוד גמור. כי בדרך כלל התמונה היא היא השולטת שם ביחס האסתטי. בכל תולדותיו העשירות והמסובכות כל כך של ציור כתבי-יד המערבי הרי תפקידו האסתטי של הכתב צנוע. אמנם תיבותיו מחזירות את הטקסט, אבל רק התמונה היא המביעה את תכנו. - בימי עלית הדפוס, שהם ימי נחלת הספרים הכתובים וציוריהם, לא נשתנה העקרון ביחס האפיני הזה.

לעומתו נמצא בציורי כתבי-יד העבריים הבדל ~~גדול~~ ברור לטובת הכתב ורגש פקח להתאמה בינו ובין התמונה. הכתב משתתף יותר ~~ודוקא~~ ודוקא גם ברושם האסתטי. ייתכן, שבכך התבטא יחסו המיוחד של עם הספר לתיבה, לדבר הכתוב שנמסר וקובל. ואולי פעלה עוד מצוות לא תעשה הישנה ההיא, שגם התמונה מצדה לא הגיעה לשלטון מחלט ושהכתב מילא במדת-מה את מקומה? לעתים קרובות נמצא תמצאו בתקופות המאוחרות של כתבי-יד העבריים מיקרוגראפיות, ז"א תמונות או דוגמאות מפארות, המורכבות כולן או ברובן מאותיות. אין זה אפילו מן הנמנע, שהתופעה הבינלאומית של המיקרוגראפיה התהוותה בישראל, היינו נמצאה לסופרים לצור תמונות, מבלי לעבור על המצוה המסרתית.

<u>חיבור התמונה ברוח הכתב.</u>

גם בציור הנוצרי העתיק ובאומנות המערבית מופיעות לעתים יצירות שבהן נותן הכתב את אותותיו. האלמנטים שמהן נבנה הקומפוזיציה, מסודרים במקרים האלו לסידור די סכימטי. יחידות החיבור מסודרות לשורות. דמויות האנשים המורכבים לטורים מזכירים בברור אותיות. אולם תופעות כאלה הריהן באמנות העמים הנוצריים פחות או יותר ארעיות. אך באמנות ישראל תמצאנה בתקופות שונות ובתנאים מקומיים שונים; כנראה מניעות אמנותנו בנות ג"מא הן. בכתבי-היד העבריים של ימי הביניים, דהיינו גם בספרדיים וגם באשכנזיים, מרבה עקרון הקומפוזיציה הזה להמצא, ואף בציורנו החדיש תמצאוהו.